

PRAVO NA STRUČNU ODBRANU OKRIVLJENOG I EFIKASNOST KRIVIČNOG POSTUPKA *

Milica Kolaković-Bojović*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Početak primene novog Zakonika o krivičnom postupku iz 2011. godine¹ u svim krivičnim sudovima u Republici Srbiji, ne samo da sa sobom donosi izmenu normativnog okvira koji reguliše pravo na stručnu odbranu okrivljenog, već baca potpuno novo svetlo na ulogu branioca u krivičnom postupku, čak i u onim segmentima koji su na normativnom nivou ostali nepromenjeni u odnosu na rešenja sadržana u Zakoniku o krivičnom postupku iz 2001. godine. Imajući ovo u vidu, u radu su posebno obrađena pitanja proširenja granica obavezne odbrane, pokušaji nametanja posebnih uslova koje advokat treba da ispuni da bi se našlo u ulozi branioca, kao i uticaj uvođenja tužilačke istrage i pripremnog ročišta na efikasnost krivičnog postupka, a sve u svetlu prava na stručnu odbranu, čije (ne)postojanje može u značajnoj meri oblikovati, ne samo dalji tok, već i ishod čitavog krivičnog postupka.

KLJUČNE REČI: stručna odbrana / branilac / krivični postupak / efikasnost

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: kolakius@gmail.com

¹ Zakonik o krivičnom postupku ("Službeni glasnik RS", br. 72/11, 101/11 i 121/2012, 32/2013 i 45/2013.)

1. O PRAVU NA STRUČNU ODBRANU OKRIVLJENOG U KRIVIČNOM POSTUPKU

Pravo na odbranu, nesumnjivo se svrstava u krug osnovnih prava okrivljenog u krivičnom postupku. Ovo potvrđuje i činjenica da je, ovo pravo danas inkorporirano, kako u najznačajnije međunarodne dokumente u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda, tako i u unutrašnje pravne sisteme država širom sveta, bez obzira na njihovu tradiciju i stupanj razvoja.² U većini pravnih sistema, pravo na odbranu podignuto je na rang ustavnog načela. Način na koji je ovo pravo formulirano, modaliteti, opseg i njegovog ograničenja i dalje značajno variraju, a od zakonom postavljenih okvira, kao i načina na koji okrivljeni, odnosno njegov branilac, realizuju ovo pravo, u dobroj meri može zavisiti efikasnost samog postupka.

Kada je reč o procesnoj i pravnoj prirodi branioca u teoriji se ističu sledeća shvatanja: branilac kao pomagač okrivljenog, branilac kao zastupnik okrivljenog, branilac kao lice koje pruža potporu i podršku okrivljenom tokom postupka, branilac kao organ pravne pomoći.³

² Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (u daljem tekstu: EKLP) u članu 6. (3c) predviđa da se okrivljeni u krivičnom postupku može braniti sam, (kada govorimo o ličnoj odbrani), da sam odredi branioca koji će ga braniti ili da mu se postavi branilac po službenoj dužnosti, za slučaj da optuženi nema dovoljno sredstava da plati branioca, pod uslovom da interesi pravde tako zahtevaju (kada je reč o stručnoj odbrani). Slično rešenje sadrži i član 47. Povelje o osnovnim pravima Evropske unije.

Ustav Republike Srbije u čl. 33, st. 2, predviđa da svako ko je okrivljen za krivično delo ima pravo na odbranu i pravo da uzme branioca po svom izboru, da s njim nesmetano opšti i da dobije primereno vreme i odgovarajuće uslove za pripremu odbrane. U stavu 3. istog člana, propisano je da okrivljeni koji ne može da snosi troškove branioca, ima pravo na besplatnog branioca ako to zahteva interes pravičnosti, u skladu sa zakonom.

³ Po Škuliću, odbrana uz pomoć branioca predstavlja jedan element prava okrivljenog, u okviru njegovog kompleksnog prava na odbranu, a pojam branioca se može odrediti s obzirom na njegovo svojstvo subjekta krivičnog postupka, pravni osnov za pojavljivanje u krivičnom postupku, njegovo profesionalno opredeljenje i status, te osnovne elemente i sadržaj procesne funkcije koju vrši. On branioca definiše kao "pravno obrazovno fizičko lice koje se po pravilu profesionalno bavi advokaturom i koje na osnovu izdatog punomoćja (izabrani branilac) ili donetog rešenja suda (postavljeni branilac), zajedno sa okrivljenim ili nezavisno od okrivljenog, ali u njegovom interesu (kada je u pitanju branilac u slučaju suđenja u odsustvu, a u određenoj meri i kada se okrivljeni brani "ćutanjem"), vrši funkciju odbrane u krivičnom postupku, odnosno pomaže okrivljenom u odbrani, te preduzimanjem potrebnih krivičnoprocesnih radnji, koje spadaju u domen njegovih ovlašćenja, stara o procesnoj i pravnoj zaštiti prava i interesa okrivljenog u krivičnom postupku. Škulić, M. (2011): *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 309.

2. O EFIKASNOSTI KRIVIČNOG POSTUPKA

Pravilno razumevanje pojma efikasnosti krivičnog postupka, odnosno njegovog odnosa sa pojmom okončanja krivičnog postupka u razumnom roku,⁴ od izuzetnog je značaja za adekvatno propisivanje garancija u oblasti prava na odbranu okrivljenog i prevencije njegovih eventualnih zloupotreba u krivičnom postupku, a koje su najčešće usmerena na odugovlačenje postupka.

Najčešće nedoumice u našoj teoriji javljaju se u pogledu razgraničenja pojmova efikasnosti krivičnog postupka i njegovog okončanja u razumnim roku. Poistovećivanje ova dva pojma zapravo je stavljanje u istu ravan pojmova koji su inače u odnosu opšteg i posebnog, jer da bi smo jedan krivični postupak mogli okarakterisati kao efikasan, pored toga što se mora okončati u razumnom roku, neophodno je da je vođen zakonito; da za vreme njegovog trajanja nije došlo do povrede ljudskih prava i sloboda učesnika u krivičnom postupku, kao i da je korišćenje resursa bilo racionalno. Drugo drugo bitno pitanje tiče se, u domaćoj teoriji krivičnoprocesnog prava više puta iznošene teze o postojanju dve tendencije u procesu reformisanja krivičnog postupka. Po ovom shvatanju, s jedne strane, nalazi se zahtev za poštovanjem osnovnih prava i sloboda okrivljenog, dok se s druge strane, konstantno teži povećanju efikasnosti krivičnog postupka. Ovakvo shvatanje manjkavo je iz više razloga: Najpre, jer se ponovo radi o učestalom poistovećivanju pojmova brzine i efikasnosti krivičnog postupka. Naime, pomenuti stav bi imao opravdanja ukoliko bi se na "različite strane terazija" postavili zahtevi za poštovanjem prava i sloboda okrivljenog s jedne, i okončanje krivičnog postupka u razumnom roku s druge strane. Ono što je sigurno, ne bismo uopšte mogli govoriti o efikasno sprovedenom krivičnom postupku u situaciji u kojoj je, tokom njegovog trajanja, došlo do povrede prava i sloboda kako okrivljenog, tako i drugih učesnika u postupku.

⁴ Kolaković-Bojović, M. (2013): Pojam efikasnosti krivičnog postupka - razumemo li ideal kome težimo, *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 373-384.

3. UTICAJ (NE)POSTOJANJA STRUČNE ODBRANE OKRIVLJENOG NA EFIKASNOST KRIVIČNOG POSTUPKA

Činjenica da je okrivljeni imao stručnu odbranu, odnosno da se u toku krivičnog postupka branio sam, nesporno može biti jedan od ključnih faktora koji determinišu njegovu efikasnost.

Pravo okrivljenog da se sam brani i pravo na branioca po službenoj dužnosti treba posmatrati kao dva potpuno odvojena prava i tako posmatrano bi se moglo zaključiti da pravo okrivljenog da se brani sam, isključuje mogućnost da mu sud, protivno njegovoj volji postavi branioca po službenoj dužnosti. Ovde treba voditi računa o kriterijumima kao što je pravo na pravično suđenje koje bi moglo biti dovedeno u pitanje ako bi se pod izgovorom interesa pravde, okrivljenom postavio branilac čije usluge ne želi i u koga nema poverenja.⁵ Kada je u pitanju najznačajniji element pojma efikasnosti-trajanje krivičnog postupka, (ne)postojanje stručne odbrane može, u dobroj meri, učiniti da trajanje krivičnog postupka bude, u skladu sa interesima okrivljenog, svedeno na najmanju moguću meru, odnosno da traje godinama.

Nesporno je da branioci neretko koriste sve mogućnosti koje im odredbe važećeg Zakonika o krivičnom postupku dozvoljavaju, ne bi li putem višestrukih zahteva za izuzeće ili povraćaj u pređašnje stanje, izbegavanjem prijema poziva, nedolascima na ročište, neadekvatnim merama za poštovanje procesne discipline ali i dogovorenim otkazivanjem punomoćja u ključnim momentima, kupili vreme svojim klijentima kojima okončanje krivičnog postupka u razumnom roku ne ide u prilog. Pored toga, branioci nemaju podjednak odnos prema pitanju trajanja postupka u slučajevima kada postoji pritvor i u onim slučajevima kada ova mera nije primenjena. U pritvorskim predmetima oni su zainteresovani da se postupak što pre okonča očekujući ukidanje pritvora. Međutim, u ostalim slučajevima česta je pojava da branioci nastoje da postupak odugovlače. Neretko, kada se radi o okrivljenima protiv kojih je bio određen pritvor, branioci čekaju dok se pritvor ukine, pa odmah nakon toga stavljaju višestruke zahteve za izuzeće iznalazeći najrazličitije razloge da bi tako produžili trajanje postupka, ali tek pošto se okrivljeni našao na slobodi.⁶ Interesantno je, međutim, da je ponekad teško napraviti granicu između zlopotrebe i zakonite upotrebe legitimnog prava branioca da preuzima sve radnje

⁵ Jakšić, A. (2006): *Evropska konvencija o ljudskim pravima-komentar*, Beograd, 231.

⁶ Grupa autora (1976): *Trajanje sudskog postupka*, Vrhovni sud Srbije, Beograd, 16.

koje ne prevazilaze zakonske okvire a koje su u interesu njegovog klijenta, a da percepcija ovog pitanja zavisi i od procesne uloge posmatrača.⁷

U pogledu ovog pitanja, Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je odlučujući u predmetu *Union Alimnaria Sanders S.A. v. Spain*⁸, zaključio da je podnosilac predstavke dužan da pokaže marljivost u poštovanju i izvršavanju proceduralnih koraka koji su njemu relevantni, da se uzdrži od korišćenja bilo kakvih taktika odlaganja, kao i da iskoristi mogućnosti koje su mu pružene domaćim pravom za skraćivanje postupka.

Sličan stav ESLJP zauzima i u predmetu *Puzović i Medarević protiv Srbije*⁹, gde ističe da, ukoliko se trajanje krivičnog postupka može pripisati ponašanju okrivljenog i procesnim zloupotrebama kojima pribegava odbrana, tada se okrivljeni, po pravilu, ne može sa uspehom pozivati na povredu člana 6. Stav 1. EKLJP. Sud dalje pojašnjava da se u opstrukcije koje nisu izvinjavajuće ubrajaju bespredmetni podnesci i neopravdani izostanci okrivljenog i branioca sa suđenja. I pored toga, ESLJP podseća da okrivljeni nije dužan da saraduje sa sudom, kao i da sudu stoji na raspolaganju čitav spektar procesnih sredstava namenjenih suzbijanju različitih vrsta opstrukcije postupka.

Normativni okvir za postupanje suda u smislu suzbijanja zloupotrebe prava daje i član 14. ZKP/2011. Koji kaže da je sud dužan da krivični postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava usmerenu na odugovlačenje postupka, a ne treba zanemariti ni odredbe čl. 372, 374 i dr. koje ovu obavezu konkretizuju.

⁷ Jedan o ekstremnijih primera u kojoj se meri neophodnost poštovanja pretpostavke nevinosti i činjenice da bez nesumnjivo utvrđivanja krivice okrivljenog i nema, pokazuje i stanovište izneto u pomenutom priručniku o trajanju sudskih postupaka nekadašnjeg Vrhovnog suda Srbije u kome se navodi kako ponekad sud i ostali državni organi koji učestvuju u krivičnom postupku, svoju aktivnost u razjašnjavanju odlučnih činjenica u pojedinim ili svim fazama krivičnog postupka usmeravaju pretežnije na ispitivanje i utvrđivanje samo onih činjenica koje terete okrivljenog, što nije u skladu sa načelom istine. Nema sumnje da tome u dobroj meri doprinosi i nekorektnost odbrane, koja često ne bira sredstva u pokušaju da po svaku cenu, čak i u slučajevima već skoro razjašnjene krivice okrivljenog, dokaže da to ne stoji, što izaziva suprotnu reakciju javnog tužioca a ponekad i suda. Iako je u vreme nastanka ovog priručnika, načelo istine još uvek bilo imperativ u krivičnom postupku u prethodno navedenom stavu pokazuju da je situaciju u praksi u mnogome drugačija. Oni praktično revoltirano konstatuju da odbrana insistira pokušajima da održi tezu o nevinosti okrivljenog, iako je njegova krivica "skoro razjašnjena"! Naravno, čak i lošem pravniku je jasno da naš krivični postupak ne poznaje nešto što se zove "skoro razjašnjena krivica" te da krivica okrivljenog može ili biti nesumnjivo utvrđena ili on mora biti oslobođen optužbe.

⁸*Union Alimnaria Sanders S.A.v. Spain*, no. 11681/85, presuda od 7. jula 1989. godine

⁹*Puzović i Medarević protiv Srbije*, br. 2545/05, presuda od 15. Septembra 2009. godine

Upravo koliko je interes okrivljenog da se postupak što pre okonča, uloga branioca u tom smislu može biti presudna jer mu može pomoći da putem sve brojnijih uprošćenih procesnih formi, poput sporazuma o priznanju krivice ali i zauzimanjem adekvatnog stava, odnosno izjašnjavanjem na pripremnom ročištu, izdejsstvuju što brži i najpovoljniji mogući završetak postupka.

4. STRUČNA ODBRANA OKRIVLJENOG PO ZKP-U IZ 2011. GODINE I EFIKASNOST KRIVIČNOG POSTUPKA

Pored pomeranje granice obavezne odbrane i izuzimajući spornu odredbu o posebnim uslovima koje moraju ispuniti branioci u postupcima za teža krivična dela, a koja je brisana i pre početka primene novog ZKP-a u sudovima opšte nadležnosti, na prvi pogled, rešenja koja donosi ZKP/2011. a koja se odnose na pravo okrivljenog na stručnu odbranu, u velikoj meri slična sa onima koje je sadržao ZKP/2001. Međutim, iole pažljivijim čitanjem odredaba novog Zakonika, postaje jasno da takav stav nije opravdan, te da ne samo da postoje brojne neusaglašenosti sa odredbama EKLjP i stavovima Evropskog suda za ljudska prava, već tekst zakona obiluje brojnim tehničkim greškama koje su neretko takve prirode da bi, ukoliko ubrzo ne budu uklonjene putem novih izmena ovog zakona, mogle dovesti do ozbiljnih posledica na tok postupka. Štaviše, pojedine odredbe su tako formulisane da izazivaju nedoumice da li se uopšte radi o tehničkom propustu ili o suštinskom nerazumevanju pitanja vezanih za stručnu odbranu okrivljenog u postupku a broj ovih primera je takav da zahteva da bude predmet zasebne analize.

4.1. Ko može biti branilac

Pored uobičajenih ograničenja ZKP/2011. doneo je i novinu koja je izazvala najintenzivniju diskusiju stručne i naučne javnosti. Radi se o, na sreću, na vreme brisanoj odredbi čl. 73. Izvorno je stavom 2. ovom člana, bilo propisano da branilac u postupku za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, može biti samo advokat sa najmanje pet godina advokatske prakse, odnosno advokat, koji je najmanje pet godina vršio funkciju sudije, javnog tužioca ili zamenika javnog tužioca. Ovo rešenje bilo je sporna na dva nivoa: prvi se odnosi na *a priori* favorizovanje iskusnijih advokata i izjednačavanje nivoa znanja sa godinama iskustva, dok se drugi odnosi na neopravdano zapostavljeno pitanje, uticaja ovog uslova na trajanje krivičnog postupka, u slučaju da usled izmene optužnice na gore, mora da dođe do promene branioca.

Kada je u pitanju prvi pomenuti problem, kao centralni argument osporavanja ovog rešenja, ponavljala se tvrdnja da se njime ignoriše realnost u kojoj se zakonom daje prednost zastupanja okrivljenog u postupcima za najteža krivična dela, advokatima koji su, spornih pet godina iskustva mogli steći baveći se advokaturom isključivo u oblasti građanskog prava, te da im se daje primat u odnosu na kolege koji su se, u samo mesec dana kraćem stažu, bavili isključivo materijom krivičnog prava. Još neverovatnije zvuče argumenti koje su izneli autori¹⁰ ovakvog rešenja, kao kontraargument tvrdnjama da ovakvo rešenje predstavlja diskriminaciju. Autori se pozivaju na član 21. Ustava RS koji zabranjuje diskriminaciju u odnosu na rasu, pol, nacionalnu pripadnost, društveno poreklo, rođenje, veroispovest, političko ili drugo uverenje, imovno stanje, kulturu, jezik, starost, psihički ili fizički invaliditet ali i na Zakon o Zabrani diskriminacije¹¹ koji, pored svojstava navedenih u Ustavu, dodaje još i boju kože, pretke, državljanstvo, etničko poreklo, seksualnu orijentaciju, genetske osobenosti, bračni i porodični status, zdravstveno stanje, osuđivanost, izgled, članstvo u političkim sindikalnim i drugim organizacijama i **druga stvarna ili pretpostavljena lična svojstva**. Očigledno je da ovaj završni deo odredbe, koji krug slučajeva potencijalne diskriminacije ostavlja otvorenim, nije bio predmet analize autora. Naime, nesporno je da je odredba spornog člana polazi od pretpostavke manjka znanja/nesposobnosti/nepodobnosti advokata sa manje od pet godina iskustva, uprkos činjenici da nakon upisivanja u registar advokatske komore ne postoji sistem koji bi upisane advokate rangirao po nekoj vrsti činova ili sličnom tipu hijerarhijske lestvice zasnovane na nivou znanja i/ili iskustva.

Autori ovaj preduslov pravdaju "kriterijumom posebne osposobljenosti za različite predmete i sadržaje rada" i povlače paralelu sa uslovima za izbor na sudijsku funkciju iako je opšte poznato da se sudije ne biraju na funkciju sudije krivičara ili parničara, već je sudeća materija kako neizvesna na početku, tako i promenljiva kategorija u toku njihove karijere. Za razliku od toga, ovde se unapred zna da su potrebna specifična znanja i iskustva iz oblasti krivičnog prava, što je, u situaciji kada je registar advokata jedinstven, nemoguće objektivno utvrditi. U tom smislu, ova se odredba ne sme svrstvati u isti koš sa situacijama kada

¹⁰ Ilić, G. & Majić, M. & Beljanski, S. & Trešnjev, A. (2012): Komentar zakonika o krivičnom postupku, Službeni glasnik, Beograd, 219-220.

¹¹ Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik RS, br. 22/2009.

se za postupanje u određenim predmetima zahteva specijalizacija, gde se vode posebni registri advokata koji su završili specijalističku obuku.¹²

Najzad, poseban paradoks predstavlja odnos pomenute odredbe sa članom 76. ZKP-a koji predviđa "da praktički ili stručni rad advokata u oblasti krivičnog prava daje osnova za pretpostavku da će odbrana biti delotvorna", čime se postavlja standard koji Advokatska komora treba da ispoštuje kada sastavlja listu advokata sa koje se postavljaju branioci po službenoj dužnosti, čime se obezbeđuje da onaj branilac koga okrivljeni nije birao po sopstvenom nahođenju, zaista može obzbediti delotvornu odbranu.

Manje spominjan, a sa aspekta efikasnosti krivičnog postupka, bitniji nedostatak ovog rešenja, krio se u neizbežnom zastoju, odnosno nepotrebno produženom trajanju krivičnog postupka, do kog bi dolazilo pri svakoj izmeni optužnice na način koji podrazumeva izmenu opisa i pravnu kvalifikaciju krivičnog dela na gore, pri čemu bi se, po novoj kvalifikaciji iz optužnice, radilo o krivičnom delu za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, što bi iziskivalo zamenu branioca koga je okrivljeni prethodno angažovao ili koji mu je postavljen od strane predsednika suda. U tom slučaju, novi branilac bi se morao od početka upoznavati sa sadržinom i tokom predmeta i pripremati odbranu, što moglo dovesti u pitanje, ne samo poštovanje zakonom predviđenih rokova u krivičnom postupku, već i samog kvaliteta odbrane i ukupnog trajanja krivičnog postupka, dakle efikasnost postupka uopšte. Apsurdna je u tom smislu, primedba da svaka izmena kvalifikacije zahteva određeno dodatno vreme za pripremu odbrane,¹³ koje po članu 68, stav 1. ZKP/2011. branilac može zahtevati, jer je nemoguće postavljati u istu ravan vreme koje je potrebno braniocu koji je već do detalja upoznat sa sadržinom i tokom predmeta, da se prilagodi izmenama optužnice, sa situacijom u kojoj proces upoznavanja sa predmetom i priprema odbrane kreću, takoreći "od nule".

4.2. Branilac u pripravnosti

Član 75. ZKP/2011. uvodi institut tzv. branioca u pripravnosti. Naime u stavu 2. čl. 72, predviđeno je da ako okrivljeni izjavi organu postupka da odbija branioca postavljenog po službenoj dužnosti i da želi da se brani isključivo

¹² Kao što je npr. slučaj sa postupcima protiv maloletnika

¹³ Ilić, G. & Majić, M. & Beljanski, S. & Trešnjev, A. (2012): Komentar zakonika o krivičnom postupku, Službeni glasnik, Beograd.

sam, branilac po službenoj dužnosti je dužan da: bude upoznat sa sadržajem dokaznih radnji kao i sadržajem i tokom glavnog pretresa; okrivljenom daje objašnjenja i savete pisanim putem, ako okrivljeni odbija da sa njim razgovara; prisustvuje radnjama u postupku i da iznese završnu reč, ako se okrivljeni tome izričito ne protivi; na zahtev okrivljenog ili uz njegovu izričitu saglasnost izjavi redovni pravni lek i preduzme druge radnje u postupku. *Ratio* ovakvog rešenja zadire i u pitanje efikasnosti postupka u smislu nivoa poznavanja činjenica i toka postupka čak i od strane branioca koji ne ostvaruje saradnju sa svojim klijentom, sa ciljem da bude osposobljen da se adekvatno stara o njegovim interesima ukoliko ovaj promeni odluku. Kako je okrivljenom očigledno data mogućnost da opredeli način profesionalnog zastupanja tako što će braniocu dati ili uskratiti saglasnost za preduzimanje svake konkretne radnje, Tintor¹⁴ smatra da je postavljeni branilac primoran da pristane i na postupke ili propuštanja koja ne smatra ispravnim, bez mogućnosti da zahteva razrešenje na osnovu prigovora profesionalne savesti jer nije saglasan sa načinom na koji okrivljeni sam sebe brani. On ističe da bi tužilac bi u ovakvoj situaciji trebalo da postavi drugog branioca po službenoj dužnosti, jer tako otklanja svaki mogući razlog za problematizovanje urednog zastupanja u daljem toku postupka

4.3. Zajednički branilac, više branilaca i razlozi za razrešenje branioca

Prateći ovlašćenja i obaveze suda u smislu člana 14. ZKP/2011, član 80. predviđa čitav niz razloga za razrešenje koji se dotiču pitanja efikasnosti postupka, pa će tako izabrani branilac biti razrešen ako: postoji neki od razloga iz člana 73. stav 3. ZKP-a; posle opomene i izrečene novčane kazne nastavi da narušava red; protiv njega bude pokrenut krivični postupak zbog osnovane sumnje da je u vezi sa istim predmetom učinio krivično delo sprečavanje i ometanje dokazivanja ili bekstvo i omogućavanje bekstva lica lišenog slobode; punomoćje mu je ponovo dato nakon opoziva ili otkaza punomoćja, a do toga je očigledno došlo u cilju zloupotrebe prava (član 14. stav 1.). Posebno je interesantno pitanje koje se tiče zajedničkog branioca više okrivljenih. Naime, član 73, stav 3, tačka 4. Zabranjuje da više optuženih imaju zajedničkog branioca, izuzev ako organ postupka zaključi da to ne bi štetilo interesima postupka. Može se smatrati da to nije u suprotnosti sa interesima odbrane ako oni ne terete jedan drugoga, pa time nije učinjena

¹⁴Grupa autora (2013): *Priručnik za primenu novog zakonika o krivičnom postupku*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, Beograd, 55.

povreda odredaba krivičnog postupka. Škulić¹⁵ ističe, da iako je kriterijum "međusobnog neterećenja" ključni, on ne sme biti i jedini prilikom odluke o dozvoljenosti ove procesne situacije, je iako nema međusobnog terećenja, odbrane okrivljenih koji imaju zajedničkog branioca, mogu biti međusobno suprotstavljene. U prilog unapređenja efikasnosti postupka ide i član 78. stav 2. ZKP-a koji predviđa rok od tri dana da se okrivljeni dogovore koga će branilac zastupati a ukoliko to ne učine, organ postupka će im postaviti branioca po službenoj dužnosti.

Isti rok je, predviđen i da se okrivljeni koji ima više od pet branilaca opredeli koje će branioce zadržati (član 78. stav 4.).

Pored već navedenih razloga predviđenih, branilac postavljen po službenoj dužnosti će biti razrešen ako: okrivljeni uzme drugog branioca ili branilac ne izvršava dužnosti iz člana 72. stav 1. tačka 2) ZKP-a ili su usled promene imovinskog stanja okrivljenog prestali da postoje razlozi za odbranu siromašnih (član 77. stav 1. ZKP)

4.4. Tužilačka istraga i obavezna stručna odbrana u krivičnom postupku

Koncept tužilačke istrage na prvi pogled ne bi trebalo da ima značajnije veze sa pitanjem stručne odbrane. Međutim, u kontekstu "ekstremnog" vida tužilačke istrage, za koju se zakonodvac opredelio u ZKP/2011. situacija je potpuno drugačija. Naime članom 301, uz opravdanje da se radi o mehanizmu obezbeđivanja jednakosti oružja stranaka u postupku, osumnjičenom i njegovom braniocu dozvoljeno je da samostalno prikupljaju dokaze i materijal u korist odbrane i to: da razgovaraju sa licem koje im može pružiti podatke korisne za odbranu¹⁶ i da od tog lica pribavljaju pisane izjave i obaveštenja, uz njegovu saglasnost; da ulaze u privatne prostorije ili prostore koji nisu otvoreni za javnost, u stan ili prostore povezane sa stanom, uz pristanak njihovog držaoca; da od fizičkog ili pravnog lica preuzmu predmete i isprave i pribave obaveštenja kojima

¹⁵ Škulić, M. (2011): Krivično procesno pravo. Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Beograd.

¹⁶ Ovlašćenje iz stava 2. tačka 1) ovog člana ne odnosi se na oštećenog i na lica koja su već ispitana od strane policije ili javnog tužioca. Pisana izjava i obaveštenje iz stava 2. tačka 1) ovog člana mogu se koristiti od strane okrivljenog i njegovog branioca u toku ispitivanja svedoka ili provere verodostojnosti njegovog iskaza ili za donošenje odluke o ispitivanju određenog lica kao svedoka od strane javnog tužioca ili suda.

ono raspolaže, uz njegovu saglasnost, kao i uz obavezu da tom licu izdaju potvrdu sa popisom preuzetih predmeta i isprava.¹⁷

U kontekstu određenja pojma efikasnosti koji smo ranije dali a koji podrazumeva ne samo brzinu već i poštovanje prava učesnika u postupku, ovakvo rešenje se teško može smatrati mehanizmom obezbeđenja efikasnosti postupka. Naime, u situaciji gde stručna odbrana nije zagarantovana svakom okrivljenom u krivičnom postupku, opravdano se postavlja pitanje, da li se uopšte smemo pozivati na jednakost oružja. Uprkos pomeranju granice obavezne odbrane¹⁸ sa propisane kazne zatvora od deset na osam godina, kao i garancija vezanih za tzv. siromaško pravo, propisano članom 77, a po kome se okrivljenom koji prema svom imovnom stanju ne može da plati nagradu i troškove branioca, postavlja na njegov zahtev, a o trošku budžeta branilac, iako ne

¹⁷Članom 78. ZKP/2011 predviđeno je da više okrivljenih mogu u istom predmetu imati zajedničkog branioca samo ako to ne ometa stručno, savesno i blagovremeno pružanje pravne pomoći u odbrani. Ako više okrivljenih ima zajedničkog branioca suprotno stavu 1. ovog člana ili članu 73. stav 3. tačka 4) ovog zakonika, organ postupka će ih pozvati da se u roku od tri dana dogovore koga od njih će braniti dotadašnji zajednički branilac ili da svako od njih izabere drugog branioca. Ako u slučaju obavezne odbrane to ne učine, postaviće im se branilac po službenoj dužnosti. Jedan okrivljeni može imati istovremeno u postupku najviše pet branilaca, a smatra se da je odbrana obezbeđena kad u postupku učestvuje jedan od branilaca. Ako jedan okrivljeni ima više od pet branioca, organ postupka pozvaće ga da se u roku od tri dana opredeli koje će branioca zadržati, uz upozorenje da će, u slučaju da to ne učini, braniocima smatrati prvih pet advokata po redosledu predaje ili davanja punomoćja na zapisnik.

¹⁸ Član 74. ZKP/2011 predviđa da okrivljeni mora imati branioca: 1) ako je nem, gluv, slep ili nesposoban da se sam uspešno brani - od prvog saslušanja, pa do pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka; 2) ako se postupak vodi zbog krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora od osam godina ili teža kazna - od prvog saslušanja, pa do pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka; 3) ako je zadržan ili mu je zabranjeno da napušta stan ili je pritvoren - od lišenja slobode, pa do pravnosnažnosti rešenja o ukidanju mere; 4) ako mu se sud u odsustvu - od donošenja rešenja o suđenju u odsustvu, pa dok suđenje u odsustvu traje; 5) ako se glavni pretres održava u njegovoj odsutnosti zbog nesposobnosti koju je sam prouzrokovao - od donošenja rešenja da se glavni pretres održi u njegovoj odsutnosti, pa do pravnosnažnosti rešenja kojim sud utvrđuje prestanak nesposobnosti za učestvovanje na glavnom pretresu; 6) ako je zbog narušavanja reda udaljen iz sudnice do završetka dokaznog postupka ili završetka glavnog pretresa - od donošenja naredbe o udaljenju, pa do povratka u sudnicu ili do saopštavanja presude; 7) ako se protiv njega vodi postupak za izricanje mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja - od podnošenja predloga za izricanje takve mere, pa do donošenja odluke iz člana 526. st. 2. i 3. ovog zakonika ili do pravnosnažnosti rešenja o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja; 8) od početka pregovora sa javnim tužiocem o zaključenoj sporazuma iz člana 313. stav 1, člana 320. stav 1. i člana 327. stav 1. ovog zakonika, pa do donošenja odluke suda o sporazumu; 9) ako se pretres održava u njegovoj odsutnosti (član 449. stav 3.) - od donošenja rešenja da se pretres održi u njegovoj odsutnosti, pa do donošenja odluke suda o žalbi na presudu.

postoje razlozi za obaveznu odbranu, ako se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora preko tri godine ili ako to nalažu razlozi pravičnosti, i dalje će značajan procenat okrivljenih ostati bez garantovane stručne odbrane. U situaciji kada ne mogu računati na branioci koji bi ih zastupali "o trošku države", okrivljeni će se naći u situaciji da biraju da li će se, u skladu sa sopstvenim intelektualnim i obrazovnim kapacitetima upustiti u "ravnopravni" duel sa javnim tužiocem ili će angažovati branioca. Upravo ovde i leži ključni problem jer je nerealno očekivati da bi čak i pravnik koji se ne bavi krivičnim pravom, mogao biti ravnopravan protivnik javnom tužiocu u dokaznom duelu a naročito ne okrivljeni čije je poznavanje toka krivičnog postupka i procesnih prava koja mu pripadaju, daleko skromnije. Istovremeno, ovakvo zakonsko rešenje ne samo da stavlja u nejednak položaj okrivljenog koji nema branioca, u odnosu na javnog tužioca, već otvoreno diskriminiše okrivljene čije imovno stanje nije takvo da bi im se priznalo siromaško pravo, ali nije ni dovoljno dobro da bi se mogli staviti u istu ravan sa onima za čiji račun će dokaze prikupljati čitavi timovi vrhunskih advokata.

Argument da će se pomenutim proširenjem granice obavezne odbrane, obuhvatiti značajno veći broj okrivljenih stoji, ali sa sobom nosi i dodatnu potencijalnu opasnost. Naime, nije tajna da je izmirivanje troškova obavezne odbrane i ranije predstavljalo veliki problem za pravosudni budžet, pa je već sada lako predvideti kakvi se problemi mogu očekivati. Ovo je grubo ignorisano prilikom predlaganja zakona Narodnoj skupštini, kada je bilo neophodno izneti procenu troškova sprovođenja zakona, te se na teret iznalaženja rešenja sada mora tražiti, bilo u uvođenju tzv. državnih advokata¹⁹, bilo u značajnom snižavanju advokatskih tarifa jer u suprotnom preči zastoj u vođenju postupaka i nagomilavanje nerešenih predmeta.

Dodatni problem predstavljaće i promena tužilačkih navika da "razmišljaju" samo o dokazima koji terete okrivljenog, te je realno očekivati da će okrivljeni i njegov branilac redovno morati da prolaze kroz procedure predviđenu članom 302. koji predviđa da ako osumnjičeni i njegov branilac smatraju da je potrebno preduzeti određenu dokaznu radnju, predložiće javnom tužiocu da je preduzme. Ako javni tužilac odbije predlog za preduzimanje određene dokazne radnje ili o predlogu ne odluči u roku od osam dana od dana podnošenja predloga, osumnjičeni i

¹⁹ Trenutno je u fazi izrade nacrt Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći koji predviđa mogućnost korišćenja mreže pružalaca besplatne pravne pomoći i u krivičnim postupcima, čime bi se mogla značajno korigovati nastala situacija.

njegov branilac mogu podneti predlog sudiji za prethodni postupak koji odluku o tome donosi u roku od osam dana. Ako sudija za prethodni postupak usvoji predlog osumnjičenog i njegovog branioca, naložiće javnom tužiocu da preduzme dokaznu radnju i odrediti mu za to rok.

Slično je i sa dostupnošću materijala za pripremu odbrane. Na osnovu člana 303. javni tužilac je dužan da osumnjičenom koji je saslušan i njegovom braniocu omogućiti da u roku dovoljnog za pripremanje odbrane razmotre spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz. U slučaju da je više lica osumnjičeno za krivično delo, razmatranje spisa i razgledanje predmeta koji služe kao dokaz može se odložiti dok javni tužilac ne sasluša poslednjeg osumnjičenog koji je dostupan. Pored toga, mogućnost pripremanja odbrane podrazumeva i nesmetan pristup spisima predmeta, a najpre dokaznom materijalu. Iz nejasnih razloga izostavljeno pravo branioca da mu se kopiraju ili snime spisi, odnosno da mu se omogućiti kopiranje ili snimanje pojedinih spisa, iako je ESLJP u slučaju *Kamasinski*²⁰ zauzeo jasan stav da je sud dužan da obezbedi optuženom pristup svim dokaznim sredstvima, kao i mogućnost da kopira spise predmeta najkasnije u momentu kada je podignuta optužnica, a da se umesto njega ovim pravom može koristiti njegov branilac.

Dodatni faktor efikasnosti krivičnih postupaka biće i novi slučaj obavezne odbrane vezan za udaljenje optuženog iz sudnice. Na osnovu člana 371. veće može narediti da se optuženi udalji iz sudnice za vreme preduzimanja određene dokazne radnje, a ako po povratku u sudnicu nastavi da narušava red, veće ga može udaljiti do kraja dokaznog postupka i odrediti, ako postoji takva mogućnost, da optuženi iz posebne prostorije putem tehničkih sredstava za prenos zvuka i slike prati tok postupka. Kako će ovo, uzimajući u obzir trenutnu tehničku opremljenost naših sudova, retko biti moguće, pre završetka dokaznog postupka predsednik veća će (ako nije bilo tehničkih sredstava za praćenje toka postupka), obavestiti optuženog o toku dokaznog postupka za vreme dok je bio udaljen iz sudnice, upoznati ga sa iskazima prethodno saslušanih saoptuženih, odnosno omogućiti mu da pročita zapisnike o tim iskazima, ako to optuženi želi i pozvati ga da se izjasni o optužbi, ako to nije ranije već učinio. Ako optuženi u slučaju iz stava 2. ovog člana nastavi da narušava red, veće ga može ponovo udaljiti iz sudnice bez prava da prisustvuje glavnom pretresu do njegovog završetka, a u tom slučaju predsednik veća ili sudija član veća, saopštiće optuženom presudu u prisustvu zapisničara. U slučaju da

²⁰ *Kamasinski v Austria*, Series A, No. 168, Application No. 9783/82, presuda od 19. decembra 1989.

optuženi koji nema branioca bude udaljen iz sudnice u skladu sa st. 1. i 3. ovog člana, predsednik suda će mu postaviti branioca po službenoj dužnosti (član 74. tačka 6. i član 76.).

Interesantno je, ali ilustruje i ozbiljnost sa kojom se pristupa izradi rešenja ZKP-a, da je u radnoj verziji Zakona o izmenama i dopunama ZKP/2011. objavljenoj 2012. predloženo brisanje ove odredbe i predviđeno obavezno prekidanje glavnog pretresa, dok je ista procesna situacija ostavljena u okviru člana 74. koji reguliše slučajeve obavezne odbrane.

4.5. Uloga branioca na pripremnom ročištu i pri unakrsnom ispitivanju

Podjednako važna kao u istrazi (a usudili bismo se reći i presudna) jeste važnost stručne odbrane na pripremnom ročištu. Iako je njegovo uvođenje novim ZKP-om, najavljeno i zamišljeno kao jedan od ključnih mehanizama rasterećenja faze glavnog pretresa od izvođenja nepotrebnih dokaza, ova faza postupka, na način kako je uređena našim ZKP-om, krije određene opasnosti. Naime, kako je članom 349. predviđeno izjašnjavanje okrivljenog na pripremnom ročištu o navodima iz optužnog akta, kao i predlaganje dokaza koje pritom determinišu dalji tok postupka, u smislu izvođenja dokaza samo u onom delu optužbe koji je okrivljeni osporio, i to samo onih koji su na pripremnom ročištu predloženi²¹, opravdano se postavlja pitanje, sposobnosti okrivljenog koji nema branioca da razume pojmove delimičnog ili potpunog osporavanja optužbe kao i posledica koje ono sa sobom nosi. Okolnost koja najviše zabrinjava je činjenica da okrivljeni nema mogućnost da u kasnijem toku postupka ispravi posledice svog izjašnjavanja na pripremnom ročištu.

Još jedna od novina koje donosi ZKP/2011. a koje naglašavaju značaj (ne)postojanja stručne odbrane, jeste uvođenje unakrsnog ispitivanja. Međutim, u situaciji gde u krivičnim postupcima koji se vode pred sudovima opšte nadležnosti, snimanje pretresa ne predstavlja obavezu, već opciju, a oprema za snimanje u većini još uvek nije dostupna, upitan je smisao primene odredaba o unakrsnom ispitivanju jer kompletan sadržaj ponovo prolazi kroz sudijsku interpretaciju. Dodatno zabrinjava činjenica da se tehničko opremanje sudova koje bi otklonilo ove nedostatke, ne može sprovesti u kratkom roku.

²¹ Izuzev dokaza koji u vreme pripremnog ročišta nisu bili poznati

4.6. Procesna disciplina branioca i efikasnost krivičnog postupka

Član 370. ZKP/2011 reguliše pitanje staranja o procesnoj disciplini i predviđa mogućnost novčanog kažnjavanja (do 150.000 dinara) kako okrivljenog tako i branioca, ukoliko i nakon opomene predsednika veća nastavi da narušava red. Predsednik veća obavestiće nadležnu advokatsku komoru o kazni izrečenoj advokatu zbog narušavanja reda, uz obavezu obaveštavanja suda o preduzetim merama. Članom 372. predviđeno je da ukoliko branilac i posle izricanja kazne produži da narušava red, veće će ga isključiti iz daljeg postupka i zastupano lice da uzme drugog branioca, obavestiti nadležnu advokatsku komoru. Ako optuženi ne može odmah bez štete za svoje interese da uzmu drugog branioca ili u slučaju obavezne odbrane (član 74.) sud nije u mogućnosti da postavi novog branioca bez štete za odbranu, glavni pretres će biti prekinut ili odložen.

4.7. Održavanje glavnog pretresa bez prisustva optuženog ili branioca

Izostanak okrivljenog i branioca sa pretresa jedan je od najčešćih mehanizama za odugovlačenje postupka. Članom 382. ZKP-a predviđeno je da, ako branilac ne dođe na glavni pretres na koji je uredno pozvan i ne obavesti sud o razlogu sprečenosti čim je za taj razlog saznao, ili ako branilac bez odobrenja napusti glavni pretres, predsednik veća će pozvati optuženog da odmah uzme drugog branioca, a ako optuženi to ne učini, veće može odlučiti da se glavni pretres održi i bez prisustva branioca, dok će ako je reč o obaveznoj odbrani, a nema mogućnosti da optuženi odmah uzme drugog branioca ili da sud bez štete za odbranu odmah postavi branioca po službenoj dužnosti, veće odlučiti da se glavni pretres ne održi ili, ako je započeo, da se prekine ili odloži. Dok je rešenje u pogledu obavezne odbrane kudikamo logično, to se ne bi moglo reći za rešenje predviđeno za krivične postupke u kojima odbrana nije obavezna. Naime, nejasno je najpre na kojim činjenicama veće bazira svoju odluku, odnosno na koji način u odsustvu branioca ceni u kom momentu je branilac saznao za razlog sprečenosti i da li je odmah obavestio sud. Da paradoks bude još veći, uzimajući u obzir odredbe ZKP-a koje regulišu pitanje funkcionalne nadležnosti i obavezne odbrane, jasno je da se ovde i ne radi o odluci veća već sudije pojedinca. Pored toga, prilikom propisivanja ove odredbe, ignorisana je razlika između opravdanog i

neopravdanog odsustva²² branioca koja se pojavljuje tek po pitanju sankcionisanja nedolaska. Tako uredno pozvanog branioca čiji je neopravdani izostanak doveo do neodržavanja ili odlaganja glavnog pretresa veće će rešenjem, koje će sa kratkim obrazloženjem uneti u zapisnik, kazniti novčanom kaznom do 150.000 dinara i odrediti da troškovi koji su time prouzrokovani padaju na njegov teret i o tome obavestiti nadležnu advokatsku komoru, koja ima obavezu da obavesti sud o preduzetim merama, čime se opet postavlja pitanje subjekta nadležnog za odlučivanje i činjenica na kojima bazira svoju odluku.

Kada po odredbama ovog zakonika postoje uslovi za odlaganje glavnog pretresa zbog izostanka optuženog ili branioca (član 380. stav 1. i član 382. stav 2.), veće može odlučiti da se glavni pretres održi ako bi se, prema dokazima koji se nalaze u spisima, očigledno moralo doneti rešenje kojim se optužba odbacuje (član 416. stav 1.) ili presuda kojom se optužba odbija (član 422.). Ako je optuženi prouzrokovao sopstvenu nesposobnost za učestvovanje na glavnom pretresu, veće može, nakon ispitivanja veštaka, rešenjem odlučiti da se glavni pretres održi, ali ne i završi, u odsutnosti optuženog. U slučaju održavanja glavnog pretresa u odsutnosti optuženog, predsednik suda će mu postaviti branioca po službenoj dužnosti (član 74. tačka 5. i član 76.). Žalba ne odlaže izvršenje rešenja iz stava 2. ovog člana. Čim prestanu razlozi zbog kojih je optuženi odsutan, glavni pretres će se nastaviti u prisustvu optuženog, nakon što ga predsednik veća upozna sa dotadašnjim tokom i sadržajem glavnog pretresa.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analizirajući odredbe ZKP/2011. koje se dotiču stručne odbrane i efikasnosti postupka, ne možemo se oteti utisku da je, na tas brzine, na početku spominjanih terazija, spuštено više tegova nego na onaj koji garantuje obezbeđenje ljudskih prava. Pored toga, čini se da će, implementacija ovog Zakonika koštati mnogo, kako u smislu obezbeđivanja inicijalnih uslova za implementaciju, tako i na regresnom nivou, uzimajući u obzir da su mnoge odredbe sporne sa aspekta pravičnosti postupka i jednakosti oružja, a u kontekstu obezbeđivanje stručne odbrane. Kako je primena Zakonika već započela, te više kao opcija ne postoji mogućnost odustanka od čitave ideje, jedini izlaz iz trenutne situacije vidimo u brojnim i kontinuiranim

²² Grupa autora (2013): *Priručnik za primenu novog zakonika o krivičnom postupku*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, Beograd, 53.

obukama sudija i tužilaca, sa ciljem unapređenja nivoa njihovog poznavanja/razumevanja odredaba ZKP/2011; potom, u značajnim finansijskim ulaganjima u nabavku opreme za snimanje suđenja i najzad izdvajanje dodatnih, u što hitnijem uspostavljanju funkcionalnog sistema besplatne pravne pomoći, uz obezbeđivanje dovoljnog budžeta za obavezne odbrane u međuvremenu.

REFERENCE

- (1) Grupa autora (2013) *Priručnik za primenu novog zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca.
- (2) Grupa autora (1976) *Trajanje sudskog postupka*, Beograd: Vrhovni sud Srbije.
- (3) Ilić, G. & Majić, M. & Beljanski, S. & Trešnjev, A. (2012) *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Službeni glasnik.
- (4) Jakšić, A. (2006) *Evropska konvencija o ljudskim pravima-komentar*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- (5) Kolaković-Bojović, M. (2013) *Pojam efikasnosti krivičnog postupka-razumemo li ideal kome težimo. U: Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*, ed. L. Kron. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 373-384.
- (6) Škulić, M. (2009) *Krivično procesno pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- (7) Škulić, M. (2011) *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

THE RIGHT TO LEGAL DEFENSE AND EFFICIENCY OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Start implementation of the new Criminal Procedure from 2011 in all criminal courts in the Republic of Serbia, not only brings with it a change of the legislative framework governing the right to a legal defense of the accused, but sheds a completely new light on the role of defense counsel in criminal proceedings, even in those segments which are the normative level remained unchanged in compared to the solutions contained in the Code of Criminal Procedure in 2001. With this in mind, the paper specifically addressed issues like expanding the borders of mandatory defense, attempts to impose special requirements that the lawyer should meet, and the impact of the introduction

*Zbornik IKSI, 1/2013 – M. Kolaković-Bojović
„Pravo na stručnu odbranu okrivljenog i efikasnost krivičnog postupka”,
(str. 131-148)*

of prosecutorial investigation and pre-trial hearing on the effectiveness of the criminal proceedings, with the light of the rights of the legal defense, that (non) existence can significantly define not only the future course, but also the entire outcome of the criminal proceedings.

KEY WORDS: legal defense / defender / criminal proceedings / efficiency